

Avoin

Utinen kuuluu aihealueisiin

Yritystoiminta <<https://www.edilex.fi/aihealueet/Yritystoiminta/uutiset>>

,
Julkisoikeus <<https://www.edilex.fi/aihealueet/Julkisoikeus/uutiset>>

12.3.2026 11.55

Vierashuoneessa työoikeuden emeritusprofessori OTT, VTK Seppo Koskinen: Sananvapaus ja julkinen keskustelu kriisiaikana

Kriisit eivät länsimaisissa oikeusvaltioissa, sota-aikoja lukuun ottamatta, riko sananvapautta uusilla lain säännöksillä. Ne muuttavat sitä hienovaraisemmin – siirtämällä hyväksyttävän keskustelun rajoja, vahvistamalla turvallisuuskehystä ja tekemällä varovaisuudesta hyveen. Juuri tällöin sananvapauden todellinen merkitys mitataan: ei siinä, mitä saa sanoa normaalioloissa, vaan siinä, mitä uskaltaa sanoa paineen alla.

Tämä kirjoitus on trilogian kolmas osa. Aiemmin olen tarkastellut **tutkimusvapautta kriisioloissa** <<https://www.edilex.fi/uutiset/99959>> (Edilex 26.1.2026) sekä **kansanedustajan vapaata mandaattia** <<https://www.edilex.fi/uutiset/100251>> (Edilex 16.2.2026). Nyt huomio kohdistuu sananvapauteen ja julkiseen keskusteluun – siihen perusoikeudelliseen tilaan, jossa tutkimustieto, poliittinen harkinta ja kansalaismielipide kohtaavat.

Sananvapaus ei kriiseissä yleensä katoa, mutta sen toimintaympäristö muuttuu. Tässä kirjoituksessa tarkastelen, miten turvallisuus, disinformaatio ja geopoliittinen varovaisuus muovaavat julkista keskustelua Suomessa sekä kansallisesti että kansainvälisessä kontekstissa – ja miksi pluralismin suoja on kriisiaikana tärkeämpää kuin koskaan. Tarkastelussa ovat myös työntekijän, viranhaltijan ja virkamiehen sananvapaudet kriisiaikana.

Kriisi sananvapauden koetilana

Sananvapaus on demokraattisen oikeusvaltion toiminnan edellytys. Sen tehtävänä ei ole ainoastaan suojata yksilön ilmaisunvapautta, vaan turvata julkisen vallankäytön avoimuus,

poliittinen keskustelu ja totuuden etsintä. Kriisiaika – olipa kyse pandemiatilanteesta, sodasta, turvallisuuspoliittisesta murroksesta tai hybridiuhasta – asettaa sananvapauden erityiseen jännitteeseen.

Kriisissä yhteiskunta pyrkii turvaamaan järjestyksen ja turvallisuuden, ehkäisemään paniikkia, torjumaan disinformaatiota ja vahvistamaan kansallista yhtenäisyyttä. Samalla kriisi voi synnyttää paineen rajata, ohjata tai moralisoida julkista keskustelua. Sananvapauden oikeudellinen arvio kriisiaikana ei siten rajoitu kysymykseen siitä, onko säädetty rajoituksia, vaan myös siihen, miten keskustelun rajat tosiasiallisesti määrittävät.

Perustuslain 12 §:n 1 momentin mukaan: “Jokaisella on sananvapaus. Sananvapauteen sisältyy oikeus ilmaista, julkistaa ja vastaanottaa tietoja, mielipiteitä ja muita viestejä kenenkään ennakolta estämättä.”

Säännöksen keskeisiä elementtejä ovat ennakkosensuurin kieltö, oikeus sekä ilmaista että vastaanottaa viestejä ja neutraalius viestin sisällön suhteen. Sananvapaus ei ole vain negatiivinen vapaus olla joutumatta sensuroiduksi, vaan myös julkisen keskustelun rakenteellinen perusoikeus.

Euroopan ihmisoikeussopimuksen 10 artikla vahvistaa vastaavan suojan. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimien on korostanut, että sananvapaus koskee myös sellaisia viestejä, jotka “loukkaavat, järkyttävät tai häiritsevät valtiota tai jotakin väestöosaa.” Erityisen vahva suoja koskee poliittista puhetta ja julkista keskustelua yhteiskunnallisesti merkittävistä asioista. Kriisitilanteissa EIT on kuitenkin antanut valtioille laajempaa harkintamarginaalia erityisesti kansallisen turvallisuuden kysymyksissä. Tämä jännite – vahva suoja vs. laaja harkintavalta – on kriisiajan oikeudellisen arvioinnin ydin.

Sananvapautta voidaan rajoittaa lailla, jos rajoitus perustuu eduskuntalakiin, täyttää hyväksyttävän tavoitteen (esim. kansallinen turvallisuus, yleinen järjestys, terveyden suoja) ja on välttämätön ja oikeasuhtainen. Kriisiaikana hyväksyttävät tavoitteet korostuvat. Kansallinen turvallisuus ja terveyden suoja saavat erityistä painoarvoa.

Suomen perustuslain 23 § mahdollistaa perusoikeuksien tilapäisen rajoittamisen poikkeusoloissa, jos se on välttämätöntä ja oikeasuhtaista. Käytännössä kuitenkin myös poikkeusoloissa perusoikeusjärjestelmä säilyy voimassa. Oikeudellinen lähtökohta on selvä: kriisi ei itsessään oikeuta sananvapauden syrjäyttämistä.

Turvallisuusretoriikka ja disinformaation estäminen

Turvallisuusretoriikka ja suhteellisuus

Kriisiaikana “turvallisuus” ei ole vain yksi hyväksyttävä rajoitusperuste muiden joukossa, vaan siitä tulee julkisen vallankäytön keskeinen viitekehys. Kansallinen turvallisuus, valtion ulkoinen asema, hybridiuhkien torjunta, yhteiskunnan henkinen kriisinkestävyys ja väestön turvallisuudentunne muodostavat argumentatiivisen kokonaisuuden, joka vaikuttaa suoraan sananvapauden rajoitusten arviointiin.

Perustuslain 12 § ei aseta sananvapautta absoluuttiseksi. Rajoitukset ovat mahdollisia, kun ne perustuvat lakiin ja täyttävät hyväksyttävän tavoitteen. Kansallinen turvallisuus on vakiintuneesti hyväksyttävä tavoite. Kriisitilanteessa turvallisuusintressi saa kuitenkin korostuneen, lähes prioriteettiaseman. Oikeudellinen ongelma ei ole siinä, että turvallisuus olisi hyväksyttävä tavoite. Ongelma syntyy siitä, että kriisiaikana turvallisuusargumentti voi muuttua retoriseksi yleisperusteeksi, joka syrjäyttää suhteellisuusarvioinnin todellisen intensiteetin.

Suhteellisuusperiaate koostuu kolmesta elementistä: Soveltuvuus – rajoituksen tulee edistää tavoiteltua päämäärää. Välttämättömyys – ei ole käytettävissä lievempää, yhtä tehokasta keinoa. Oikeasuhtaisuus suppeassa merkityksessä – rajoituksen haitat eivät saa olla kohtuuttomia suhteessa tavoiteltuun hyötyyn. Normaalioloissa näitä punnitaan vakautta ja pysyvyyttä korostavalla tavalla. Kriisiaikana tapahtuu usein hiljainen siirtymä: Soveltuvuus tulkitaan väljästi

(“kaikki, mikä voi tukea turvallisuutta, on soveltuva”). Välttämättömyyttä arvioidaan episteemisen epävarmuuden varjossa (“emme voi ottaa riskiä”). Oikeasuhtaisuudessa turvallisuusintressi saa korotetun painoarvon. Näin suhteellisuusperiaate ei muodollisesti muutu, mutta sen sisäinen painotus siirtyy.

Kriisitilanteissa tietopohja on usein epävarma. Tämä johtaa varovaisuusperiaatteen korostumiseen. Varovaisuusperiaate on legitiimi erityisesti ympäristö- ja terveysturvallisuudessa, mutta sen laajentaminen sananvapauden alueelle herättää kysymyksiä. Jos lähtökohdaksi otetaan, että kriittinen puhe voi mahdollisesti heikentää turvallisuutta, väärä tieto voi mahdollisesti aiheuttaa paniikkia ja julkinen erimielisyys voi mahdollisesti heikentää kansallista yhtenäisyyttä, voidaan päätyä tilanteeseen, jossa rajoituksia perustellaan hypoteettisilla riskeillä. Tällöin välttämättömyyskriteeri muuttuu ennaltaehkäiseväksi varautumiseksi, ei konkreettisen vaaran torjunnaksi. Oikeusvaltiollisesti tämä on ongelmallista, koska perusoikeuksien rajoitusten tulee perustua riittävän täsmälliseen ja konkreettiseen uhkaan.

Turvallisuusretoriikka ei ilmene vain lainsäädännössä, vaan myös poliittisessa ja hallinnollisessa diskurssissa. Kun julkinen valta korostaa yhtenäisyyttä, resilienssiä ja vastuullista viestintää, se voi luoda epäsuoraa normiohjausta. Tämä ei ole sensuuria. Se on ilmapiirin rakentamista. Ilmapiirivaikutus voi johtaa siihen, että kriittinen keskustelu kehystetään riskiksi, vaihtoehtoiset analyysit marginalisoidaan ja julkinen itsehillintä lisääntyy. Oikeudellisesti kysymys kuuluu: missä määrin valtio voi diskursiivisesti ohjata keskustelua ilman, että sananvapauden ydintä kavennetaan?

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on useissa ratkaisuisaan myöntänyt valtioille laajemman harkintamarginaalin kansallisen turvallisuuden kysymyksissä. Tämä tarkoittaa, että kansalliset viranomaiset saavat tietyn liikkumavaran arvioida uhkien vakavuutta. Kriisitilanteessa harkintamarginaali laajenee usein implisiittisesti. Tämä voi johtaa siihen, että tuomioistuinvalvonta muuttuu pidättyväisemmäksi. Jos tuomioistuinvalvonta kevenee samaan aikaan, kun turvallisuusretoriikka vahvistuu, sananvapauden suoja heikkenee rakenteellisesti ilman nimenomaista normimuutosta.

Poliittinen puhe nauttii sananvapauden ydinalueen suojaa. Turvallisuuspoliittisissa kysymyksissä juuri kriittinen keskustelu on demokratian kannalta olennaista. Jos turvallisuusargumentti johtaa siihen, että poliittinen kritiikki rinnastetaan turvallisuusriskiksi, siirrytään oikeusvaltiollisesti arveluttavalle alueelle. Kriisiajan oikeudellinen haaste ei siis ole vain rajoitusten muodollinen lainmukaisuus, vaan se, säilyykö poliittisen puheen erityinen suoja myös turvallisuuskehikon sisällä.

Disinformaatio ja sääntelyn rajat

Disinformaatio on poliittisesti ja hallinnollisesti keskeinen käsite kriisiaikana. Oikeudellisena kategoriana se on kuitenkin ongelmallinen. Disinformaatio voidaan määritellä tahallisesti levitettyksi virheelliseksi tiedoksi, vieraan valtion vaikuttamiseksi ja yleisen järjestyksen häiritsemiseksi. Käsite on luonteeltaan epämääräinen ja altis poliittiselle tulkinnalle. Oikeusvaltiollisesti rajoitusten tulee olla täsmällisiä ja tarkkarajaisia. Väljä “disinformaation” käsite ei sellaisenaan täytä tätä vaatimusta.

Oikeusvaltiossa julkinen valta ei toimi totuuden ylimpänä määrittelijänä poliittisissa kysymyksissä. Demokratia perustuu pluralismiin ja avoimeen keskusteluun. Kriisiaikana syntyy kuitenkin paine vahvistaa “yhtenäinen viesti”. Tällöin hallinnolliset toimijat voivat pyrkiä oikaisemaan virheellisiä väitteitä, priorisoimaan “luotettavia lähteitä” ja rajaamaan haitallista sisältöä. Oikeudellinen ongelma ei ole virheellisen tiedon korjaaminen, vaan se, missä vaiheessa julkinen valta siirtyy keskustelun ohjaajaksi.

Suomen rikoslaisissa on säännöksiä, jotka voivat tulla sovellettaviksi kriisiaikana, kuten kiihottaminen kansanryhmää vastaan, kunnianloukkaus sekä valtiopetos- ja turvallisuusrikokset. Kriisitilanteessa näiden soveltamiskynnys voi käytännössä madaltua, vaikka normi pysyy samana.

Tämä liittyy tulkinnan kontekstiin. Rikosoikeudessa laillisuusperiaate ja suppea tulkinta ovat keskeisiä. Jos rikosoikeudellista sääntelyä tulkitaan laajentavasti kriisiajan hengessä, syntyy chilling effect -riski.

Yhä merkittävämpi osa julkisesta keskustelusta tapahtuu digitaalisten alustojen kautta. Alustojen moderointikäytännöt voivat kriisiaikana kiristyä. Vaikka alustat ovat yksityisiä toimijoita, valtio voi vaikuttaa ohjeistuksin, tehdä yhteistyötä sisällönhallinnassa ja asettaa sääntelyvelvoitteita. Tällöin syntyy välillinen vaikutus sananvapauteen. Oikeudellinen kysymys on, missä määrin valtio vastaa yksityisten alustojen kautta tapahtuvasta keskustelun rajoittamisesta.

Erityisen herkkä kysymys on se, missä kulkee raja virheellisen faktaväitteen ja poliittisen mielipiteen välillä. Turvallisuuspoliittisissa kysymyksissä faktat ja arviot limittyvät. Jos valtion virallinen arvio esitetään ainoana hyväksyttävänä näkemyksenä, poliittinen pluralismi kaventuu. Sananvapauden kannalta ratkaisevaa on, ettei “väärä tieto” muutu poliittisen erimielisyyden synonyymiksi.

Disinformaation torjuntaan liittyvä retoriikka voi synnyttää itsesensuuria. Yksilöt voivat pidättäytyä ilmaisemasta näkemyksiään, jos he pelkäävät leimautuvansa haitallisen tiedon levittäjiksi. Chilling effect ei edellytä rangaistusta. Riittää, että sanktio tai sosiaalinen seuraamus on uskottava. Kriisiaikana tämä voi johtaa kaventuneeseen julkiseen keskusteluun, yksipuolistuneeseen asiantuntijakenttään ja heikentyneeseen poliittiseen debattiin. Oikeudellisesti kysymys ei ole vain rajoituksen muodollisesta olemassaolosta, vaan sen tosiasiallisesta vaikutuksesta perusoikeuden käyttöön.

Disinformaation torjunta on legitiimi tavoite. Oikeusvaltion kannalta ratkaisevaa on kuitenkin täsmällinen määrittely, selkeä normiperusta, korkea soveltamiskynnys ja vahva tuomioistuinvalvonta. Ilman näitä elementtejä disinformaation torjunta voi muuttua keskustelun ohjaamiseksi.

Suomalaisia kriisitilanne-esimerkkejä

COVID-19-pandemia oli Suomessa merkittävin perusoikeusjärjestelmän käytännön stressitesti sitten 1990-luvun. Valmiuslain käyttöönotto, liikkumisrajoitukset Uudellamaalla ja kokoontumisrajoitukset osoittivat, että myös sananvapauden toimintaympäristö muuttui. Pandemian aikana hallituksen viestintä korosti yhtenäistä tilannekuvaa, asiantuntijavetoisuus (THL, STM) vahvistui ja kriittisiä arvioita rajoitusten oikeasuhtaisuudesta pidettiin ajoittain vastuuttomina. Oikeudellisesti sananvapautta ei rajoitettu laajasti. Sen sijaan keskusteluilmapiirissä näkyi vahva turvallisuus- ja terveyskehys, varovaisuusperiaatteen korostuminen ja kriittisen keskustelun leimautumisriski. Suhteellisuusperiaatteen arviointi painottui voimakkaasti terveyden suojaan. Esimerkiksi rajoitusten kritiikkiä saatettiin kehystää kansanterveyttä vaarantavaksi, vaikka kyse oli oikeudellisesta punninnasta. Turvallisuusargumentti vaikutti julkisen keskustelun hyväksyttävyyden rajoihin ilman nimenomaista sananvapauden normimuutosta.

Turvapaikanhakijatilanne 2015–2016: Vuoden 2015 turvapaikanhakijatilanne synnytti voimakkaan turvallisuuspoliittisen keskustelun. Julkisessa debatissa esiintyivät kansallinen turvallisuus, rajaturvallisuus ja hybridivaikuttamisen mahdollisuus. Samaan aikaan viranomaisviestintä pyrki rauhoittamaan tilannetta ja ehkäisemään huhuja. Julkisessa keskustelussa osa kriittisestä puheesta rinnastettiin helposti vihapuheeseen tai turvallisuusuhkaan. Oikeudellinen rajanveto vihapuheen ja poliittisen maahanmuuttokritiikin välillä tuli keskeiseksi. Tämä konkretisoi sananvapauden ja turvallisuusargumentin välistä jännitettä.

Rajalainsäädäntö ja turvallisuuspoliittinen keskustelu 2023–2024: Itärajan tilanteen kiristyminen ja keskustelu niin sanotusta “poikkeuslaista” rajaturvallisuuden vahvistamiseksi nostivat esiin sananvapauden ja turvallisuusargumentin suhteen. Keskustelussa esiintyi kansallisen turvallisuuden ensisijaisuus, valtiollisen vaikuttamisen torjunta ja hybridioperaatioiden uhka.

Julkisessa debatissa kriittisiä näkemyksiä lain perustuslainmukaisuudesta saatettiin pitää turvallisuustilannetta heikentävinä. Tämä ei merkinnyt oikeudellista rajoitusta, mutta osoitti, miten turvallisuuskehys voi vaikuttaa keskustelun sävyyn. Tällaisessa tilanteessa suhteellisuusperiaatteen analyysi helposti kaventuu: turvallisuus nähdään ylitse muiden arvojen.

NATO-jäsenyyskeskustelu: Suomen NATO-jäsenyysprosessi oli poikkeuksellisen nopea. Julkisessa keskustelussa vallitsi laaja poliittinen konsensus. Vaikka sananvapaus säilyi muodollisesti koskemattomana, keskusteluilmapiiri muuttui: kriittiset puheenvuorot saatettiin tulkita turvallisuuspoliittisesti ongelmallisiksi, julkinen yhtenäisyys korostui ja epäilyä saatettiin pitää epäisänmaallisena. Oikeudellisesti tämä ei merkinnyt rajoitusta, mutta se konkretisoi, miten turvallisuuspoliittinen kriisitilanne voi vaikuttaa poliittisen puheen tosiasialliseen asemaan.

Ukrainan sodan ja Yhdysvaltojen muutoksen vaikutuksia sananvapauteen käsitellään seuraavassa alajaksossa.

Yhteenveto

Turvallisuusretoriikka ja disinformaation torjunta muodostavat kriisiajan näkyvimmit sananvapauden rajoittamisen kehykset. Oikeudellinen haaste ei useinkaan ole suora sensuuri, vaan suhteellisuusperiaatteen painotuksen siirtymä, riskiperusteinen varovaisuusajattelu, väljä käsitteellisyys ja rakenteellinen itsesensuuri. Juuri nämä mekanismit tekevät kriisiajan sananvapausanalyysistä erityisen vaativan.

Suomalaiset kriisitilanteet osoittavat, että muodollinen sananvapauden suoja on säilynyt vahvana, varsinaisia lainsäädännöllisiä rajoituksia ei ole toteutettu ja merkittävimmät vaikutukset ovat olleet rakenteellisia ja diskursiivisia. Turvallisuusretoriikka, disinformaation torjunta ja yhtenäisyyspaine eivät ole johtaneet suoraan sensuuriin. Sen sijaan ne ovat vaikuttaneet suhteellisuusarvioinnin painotuksiin, julkisen keskustelun ilmapiiriin ja kriittisen puheen hyväksyttävyyden rajoihin. Juuri tässä piilee kriisiajan sananvapauden oikeudellinen erityisluonne, koska uhka ei välttämättä ole normatiivinen, vaan institutionaalinen ja kulttuurinen.

Ukraina – USA – Suomi: Sananvapauden vaikea kolmio

Ukrainan sota ja sananvapauden kriisikehys Euroopassa

Venäjän 24.2.2022 aloittama hyökkäyssota Ukrainaa vastaan on ollut Euroopan vakavin turvallisuuskriisi sitten toisen maailmansodan. Samalla se on muodostunut poikkeukselliseksi sananvapauden ja julkisen keskustelun koetilaksi. Kyse ei ole ainoastaan aseellisesta konfliktista, vaan laajamittaisesta informaatiovaikuttamisesta, jossa totuuden, mielipiteen ja propagandan rajat ovat jatkuvan kamppailun kohteena.

Sodan erityispiirre sananvapauden kannalta on sen kokonaisvaltaisuus: sotilaallinen, poliittinen, taloudellinen ja informatiivinen ulottuvuus kietoutuvat toisiinsa. Tässä tilanteessa sananvapauden oikeudellinen arvio ei voi rajoittua yksittäisiin rajoitustoimiin, vaan sen on tarkasteltava, miten sota muuttaa koko julkisen keskustelun kehystä.

Ukrainan sota on normalisoinut Euroopassa poikkeuksellisen vahvan turvallisuusretoriikan. Venäjän toiminta on perustellusti nähty eksistentiaalisena uhkana Euroopan turvallisuusjärjestykselle. Samalla viholliskuva on saanut selkeän ja moraalisesti jyrkän muodon: hyökkääjä vastaan uhri.

Tämä moraalinen selkeys on poliittisesti ymmärrettävää, mutta sananvapauden kannalta se synnyttää oikeudellisen jännitteen. Kun turvallisuuskehys on hallitseva, julkinen keskustelu alkaa helposti jakautua hyväksyttävään ja epäilyttävään puheeseen. Kysymykset sodan syistä, sen pitkän aikavälin seurauksista, pakotepolitiikasta, aseavun laajuudesta tai rauhanneuvottelujen mahdollisuuksista voivat siirtyä analyttisestä keskustelusta lojaalisuuden arvioinnin piiriin.

Oikeusvaltiollisesti ongelmallista ei ole Venäjän propagandan torjuminen sinänsä, vaan se, jos turvallisuuskehys alkaa määrittää yleisesti hyväksyttävän poliittisen keskustelun rajat. Poliittisen puheen erityissuoja koskee myös turvallisuuspolitiikkaa. Juuri sodan kaltaisessa tilanteessa kriittinen analyysi on demokratian kannalta välttämätöntä.

Ukrainan sodassa disinformaatio ei ole abstrakti uhka, vaan todellinen ja systemaattinen ilmiö. Venäjä on käyttänyt ja käyttää informaatio-operaatioita osana sotaa. Tämä on johtanut siihen, että disinformaation torjunta on saanut Euroopassa ja Suomessa erityisen painoarvon. Oikeudellinen haaste liittyy kuitenkin käsitteelliseen liukumaan. “Disinformaatio” voi tarkoittaa objektiivisesti virheellistä väitettä, tarkoituksellista harhaanjohtamista, vieraan valtion ohjattua propagandaa tai yksinkertaisesti poliittisesti epämuikavaa tulkintaa.

Sodan kontekstissa faktat, arviot ja moraaliset kannanotot sekoittuvat. Sotilaallinen tilannekuva muuttuu nopeasti, ja strategiset arviot ovat väistämättä epävarmoja. Tässä tilanteessa vaarana on, että “väärän tiedon” käsite laajenee koskemaan myös vähemmistössä olevia tai kriittisiä poliittisia arvioita. Sananvapauden kannalta ratkaisevaa on, ettei disinformaation torjunnasta tule välinettä, jolla rajataan hyväksyttävän keskustelun sisältöä. Oikeusvaltiossa julkinen valta ei voi toimia poliittisen totuuden ylimpänä määrittelijänä – edes sodan aikana.

Sodan luonteeseen kuuluu, että molemmat osapuolet käyttävät propagandaa, informaatiovaikuttamista ja hybridikeinoja. Klassinen toteamus siitä, että totuus on sodan ensimmäinen uhri, ei ole pelkkä kyyninen sananlasku, vaan kuvaa sodan oikeudellisesti haastavaa epistemologista asetelmaa. Sotatilanteessa tiedon tuottaminen, välittäminen ja tulkinta tapahtuvat strategisessa ympäristössä, jossa viestinnällä pyritään vaikuttamaan vastustajaan, omaan väestöön ja kansainväliseen yleisöön. Tämä ei koske vain autoritaarisia valtioita, vaan myös demokraattisia oikeusvaltioita, jotka sodassa tai sodan kaltaisessa kriisissä joutuvat perustellusti turvautumaan valikoituun viestintään, psykologiseen vaikuttamiseen ja narratiivien hallintaan. Sananvapauden kannalta tästä seuraa keskeinen oikeudellinen opetus: jos sodan osapuolten viestintä tunnustetaan lähtökohtaisesti strategiseksi, ei “propagandan” käsite voi toimia yksinkertaisena oikeudellisena rajana sallitun ja kielletyn puheen välillä. Muutoin vaarana on, että sodan olosuhteet normalisoivat tilanteen, jossa poliittinen tulkinta ja kriittinen analyysi sulautuvat vihollisvaikuttamisen epäilyyn. Oikeusvaltiossa sananvapauden ydintehtävä ei ole taata objektiivista totuutta sodan keskellä – mikä on usein mahdotonta – vaan turvata mahdollisuus avoimeen, kriittiseen ja moniääniseen keskusteluun myös silloin, kun totuus on epävarmaa, kiistanalaista ja jatkuvasti muotoutuvaa.

Ukrainan sodan vaikutus sananvapauteen näkyy Euroopassa ja Suomessa ennen kaikkea tosiasiallisena itsesensuurina. Tutkijat, toimittajat ja poliitikot voivat pidättäytyä esittämästä kriittisiä näkemyksiä, jos he pelkäävät leimautuvansa “Venäjä-myönteisiksi”, “hyödyllisiksi idiooteiksi” tai turvallisuusriskiksi. Tämä chilling effect ei edellytä rikosoikeudellisia seuraamuksia. Riittää, että sosiaalinen, ammatillinen tai institutionaalinen seuraamus on uskottava. Ukrainan sodan kontekstissa tällainen vaikutus on erityisen voimakas, koska moraalinen paine yhtenäisyyteen on suuri. Oikeudellisesti kyse ei ole suorasta sananvapauden rajoituksesta, vaan sen käyttöympäristön muutoksesta. Tämä vahvistaa aiemmin esitettyä havaintoa: kriisiajan sananvapauden keskeisin uhka ei ole normatiivinen, vaan rakenteellinen.

Euroopan ihmisoikeustuomioistuin on perinteisesti antanut valtioille laajemman harkintamarginaalin kansallisen turvallisuuden kysymyksissä. Ukrainan sota on entisestään vahvistanut tätä suuntausta. On ymmärrettävää, että tuomioistuINVALVONTA on pidättyväisempää tilanteessa, jossa valtioiden turvallisuusympäristö on radikaalisti muuttunut. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, että sananvapauden suoja voisi kaventua huomaamatta. Päinvastoin: mitä laajempi harkintamarginaali myönnetään, sitä suurempi vastuu kansallisilla toimijoilla on huolehtia suhteellisuusperiaatteen tiukasta soveltamisesta.

Erityisen tärkeää on säilyttää poliittisen puheen ydinalue koskemattomana. Sodan vastainen puhe, kriittinen ulko- ja turvallisuuspoliittinen analyysi sekä vaihtoehtoisten strategioiden esittäminen kuuluvat sananvapauden suojan piiriin, vaikka ne herättäisivät voimakkaita tunteita.

Ukrainan sota osoittaa, että sananvapauden kriisitilanteessa suurin vaara ei ole avoin sensuuri, vaan turvallisuuskehikon normalisoituminen. Kun sota jatkuu pitkään, poikkeuksellisesta tulee helposti tavanomaista. Tällöin myös keskustelun rajat voivat huomaamatta kaventua. Oikeudellinen perusoppi on selvä: sodan kaltaisessa kriisissä sananvapauden merkitys ei vähene, vaan kasvaa. Juuri silloin tarvitaan kykyä erottaa propaganda kriittisestä analyysistä ja turvallisuusretoriikka poliittisesta pluralismista.

Ukrainan sodan pitkäkestoinen vaikutus Eurooppaan ei määritä ainoastaan turvallisuuspolitiikkaa, vaan myös sitä, millaiseksi sananvapauden ja julkisen keskustelun kulttuuri kriisiaikana muotoutuu. Tämä tekee sodasta keskeisen vertailukohdan kaikelle tulevalle kriisiajan sananvapausanalyysille.

Sananvapaus liberaalissa demokratiassa: Yhdysvallat ja Trumpin aikakausi

Yhdysvallat on perinteisesti toiminut sananvapauden vertailukohtana. Sen perustuslain ensimmäinen lisäys tarjoaa poikkeuksellisen vahvan suojan poliittiselle puheelle, ja oikeudellinen ennakkosensuuri on lähes kategorisesti kielletty. Tästä huolimatta Yhdysvaltojen viimeaikainen poliittinen kehitys osoittaa, että sananvapauden tosiasiallinen asema voi heikentyä merkittävästi ilman muodollisia rajoituslakeja.

Presidentti Donald Trumpin kausilla keskeinen muutos ei ole ollut sananvapauden oikeudellinen rajaaminen, vaan julkisen keskustelun institutionaalisen kulttuurin muokkaaminen. Mediaa leimattiin systemaattisesti epäluotettavaksi ja vihamieliseksi, vaaleja koskeva tiedollinen yhteisymmärrys mureni, ja viranomaisiin kohdistuva epäluottamus normalisoitui osaksi poliittista retoriikkaa.

Trumpin aikakausi osoittaa, että sananvapauden toimintaympäristöä voidaan muuttaa tehokkaasti retorilla ja institutionaalisilla keinoilla: median jatkuva delegitimointi, virkamiesten ja asiantuntijoiden uskottavuuden kyseenalaistaminen ja oikeudellisesti suojatun puheen esittäminen "kansan vihollisuutena". Oikeudellisesti mikään näistä ei sinänsä riko sananvapautta. Rakenteellisesti ne kuitenkin heikentävät sananvapauden demokraattista funktiota: kykyä tuottaa yhteistä todellisuutta, jossa poliittinen erimielisyys on mahdollista ilman institutionaalista romahdusta.

Trumpin aikakauden merkitys Euroopalle ja Suomelle ei ole siinä, että vastaavat ilmiöt toistuisivat identtisinä, vaan siinä, että se osoittaa liberaalin demokratian sisäisen haavoittuvuuden. Sananvapaus voi rapautua ilman kriisitilaa, ilman poikkeuslakeja ja ilman muodollista sensuuria. Tämä tekee Trumpin kaudesta hyödyllisen kontrastin Ukrainan sodan analyysille. Siinä missä sota ulkoisena kriisinä kaventaa keskustelua turvallisuusretoriikan kautta, Yhdysvaltojen kehitys osoittaa, että sisäinen poliittinen polarisaatio voi tuottaa saman lopputuloksen rauhan oloissa.

Trumpin aikakauden keskeinen sananvapausoppi on institutionaalinen: sananvapauden kestävyys ei riipu vain normeista, vaan myös vallankäytön tavasta ja poliittisesta kulttuurista. Jos julkinen valta aktiivisesti heikentää keskustelun yhteisiä pelisääntöjä, sananvapaus menettää merkityksensä myös ilman oikeudellisia rajoituksia. Kriisiä muistuttavan poliittisen murroksen aiheuttama keskeinen uhka sananvapaudelle ei ole ensisijaisesti sensuuri, vaan institutionaalinen ja kulttuurinen kaventuminen, joka tekee vapaudesta muodollisen ja ontton.

Yhdysvaltojen poliittinen kehitys ja erityisesti presidentti Donald Trumpin asema globaalina vallankäyttäjänä heijastuvat myös Suomeen. Vaikutus ei näy niinkään suorina sananvapauden rajoituksina, vaan julkisen keskustelun varovaisuutena ja painotusten siirtymänä. Suomen ulko- ja turvallisuuspoliittinen asema on poikkeuksellisen riippuvainen Yhdysvaltojen sitoutumisesta Eurooppaan ja Natoon, mikä luo taustapaineen myös poliittiselle puheelle.

Suomalaisessa poliittisessä keskustelussa on havaittavissa taipumus välttää Yhdysvaltojen nykyhallinnon tai presidentin suoraa kritiikkiä. Tämä varovaisuus ei perustu oikeudelliseen pakkoon, vaan strategiseen harkintaan: pienelle valtiolle keskeisen liittolaisen ärsyttämistä pidetään turvallisuuspoliittisesti riskialttiina. Oikeudellisesti tarkasteltuna kyse ei ole

sananvapauden rajoittamisesta, vaan sen tosiasiallisen käyttöalan kaventumisesta. Poliittinen puhe suuntautuu tällöin konsensusta ylläpitäväksi ja konfliktiin johtavia näkökulmia vältteleväksi.

Tämä ilmiö sopii hyvin aiemmin esitettyyn institutionaalisen kaventumisen analyysiin. Sananvapaus säilyy muodollisesti koskemattomana, mutta sen käytön reunaehdot muotoutuvat ulko- ja turvallisuuspoliittisten realiteettien perusteella. Erityisen kiinnostavaa on, että tämä varovaisuus kohdistuu nimenomaan länteen päin: siinä missä Venäjää koskeva kriittinen puhe on Suomessa laajasti hyväksyttyä ja jopa odotettua, Yhdysvaltojen vallankäyttöön kohdistuva kriittinen analyysi voi näyttäytyä epäajankohtaisena tai epäviisaana. Oikeusvaltiollisesti tämä herättää kysymyksen siitä, missä määrin sananvapauden tosiasiallinen käyttö voi olla sidoksissa geopoliittiseen asemointiin ilman, että perusoikeuden ydin huomaamatta kapenee.

Kriisiajan sananvapaus kolmen peilin kautta: Ukraina, Yhdysvallat ja Suomi

Ukrainan sota, Yhdysvaltojen poliittinen kehitys ja suomalainen julkinen keskustelu muodostavat kolme erilaista mutta toisiinsa kytkeytyvää näkökulmaa kriisiajan sananvapauteen. Ne eivät kuvaa samaa ilmiötä eri mittakaavassa, vaan kolmea erilaista tapaa, joilla sananvapauden toimintaympäristö voi muuttua ilman, että sen normatiivinen perusta välttämättä murtuu. Yhdessä nämä tapaukset osoittavat, että kriisiajan sananvapauden keskeinen haaste ei ole sensuuri sanan klassisessa merkityksessä, vaan keskustelun reunaehtojen hiljainen uudelleenmäärittely.

Venäjän hyökkäyssota Ukrainaa vastaan toimii äärimmäisenä esimerkkinä sananvapauden kriisikehyksestä. Sota ei ole vain aseellinen konflikti, vaan myös informaatio- ja psykologinen sota, jossa molemmat osapuolet käyttävät propagandaa, psykologista vaikuttamista ja narratiivien hallintaa. Tässä kontekstissa klassinen toteamus siitä, että totuus on sodan ensimmäinen uhri, saa konkreettisen ja oikeudellisesti haastavan merkityksen.

Ukrainan sodan opetus sananvapaudelle ei ole se, että disinformaatio tulisi hyväksyä, vaan se, että totuuden epävarmuus ei voi oikeuttaa keskustelun kaventamista. Oikeusvaltiossa sananvapauden tehtävänä ei ole taata objektiivista totuutta sodan keskellä, vaan turvata mahdollisuus kriittiseen, moniääniseen ja myös erehtyvään keskusteluun. Jos sodan olosuhteet normalisoivat tilanteen, jossa poliittinen analyysi, vaihtoehtoinen strateginen arvio tai moraalinen epäröinti rinnastuvat vihollisvaikuttamiseen, sananvapauden ydin alkaa murentua ilman muodollisia rajoituksia. Ukrainan sota osoittaa, että kriisiajan sananvapauden suurin riski on turvallisuuskehikon muuttuminen pysyväksi keskustelun mittapuuksi.

Suomessa sananvapauden käyttö suhteessa Venäjään on Ukrainan sodan jälkeen muuttunut tavalla, jolla ei ole selvää historiallista vastinetta. Sekä johtavat poliitikot että suuri osa kansalaisista tuomitsevat Venäjän toiminnan avoimesti, jyrkästi ja pidäkkeettömästi. Retorinen varovaisuus, joka pitkään leimasi Suomen Venäjä-keskustelua, on suurelta osin kadonnut. Oikeudellisesti tämä ilmentää sananvapauden laajaa ja legitimizeettiä vahvistavaa käyttöä: poliittinen puhe ei ole rajoittunut, eikä kriittisyyttä ole hillitty turvallisuus- tai diplomaattiperustein. Samalla ilmiö herättää kysymyksen sananvapauden symmetriasta kriisiaikana. Kun Venäjää koskeva jyrkkä ja jopa poleeminen puhe on täysin hyväksyttyä – ja usein odotettua – asetelma korostaa sitä, että sananvapauden tosiasiallinen käyttö ei kriiseissä kavennu yleisesti, vaan voi myös laajentua valikoivasti. Tämä ei sinänsä ole ongelmallista, mutta se havainnollistaa, kuinka kriisit muokkaavat julkisen keskustelun normeja: varovaisuus ei katoa kokonaan, vaan se kohdistuu uudelleen. Oikeusvaltiollinen haaste on tunnistaa, milloin tämä uudelleenkohdentuminen on seurausta aidosta moraalisesta ja poliittisesta selkeydestä – ja milloin se alkaa kaventaa muita, vähemmän yksimielisiä mutta yhtä lailla sananvapauden suojan piiriin kuuluvia keskusteluja.

Yhdysvallat edustaa toisenlaista ääripäätä. Siellä sananvapauden oikeudellinen suoja on poikkeuksellisen vahva, eikä viime vuosien poliittinen kehitys ole perustunut sananvapauden rajoituslainsäädäntöön. Tästä huolimatta julkisen keskustelun laatu ja institutionaalinen vakaus ovat heikentyneet merkittävästi. Presidentti Donald Trumpin aikakausi osoittaa, että sananvapauden tosiasiallinen merkitys voi kaventua ilman sensuuria, jos vallankäyttö

systemaattisesti rapauttaa keskustelun yhteisiä pelisääntöjä. Median delegitimointi, vaalitulosten kyseenalaistaminen ja asiantuntijatiedon politisoiminen eivät riko sananvapautta juridisesti, mutta ne heikentävät sen demokraattista funktiota. Yhdysvaltojen esimerkki osoittaa, että sananvapauden kestävyys ei riipu vain normitekstistä, vaan myös institutionaalisesta kulttuurista. Sananvapaus voi säilyä muodollisesti koskemattomana ja silti menettää kykynsä toimia yhteiskunnallisen rationaalisuuden perustana.

Suomi asettuu näiden kahden esimerkin väliin. Suomessa sananvapauden oikeudellinen suoja on vahva, eikä järjestelmällistä sensuuria ole nähtävissä. Samalla viime vuosien kriisit – Ukrainan sota, Nato-jäsenyys ja Yhdysvaltojen poliittinen epävarmuus – ovat vaikuttaneet julkisen keskustelun painotuksiin.

Suomalaisessa poliittisessa keskustelussa on havaittavissa varovaisuutta, joka liittyy erityisesti suhteeseen Yhdysvaltoihin. Pienen valtion näkökulmasta keskeisen liittolaisen ärsyttämistä pidetään turvallisuuspoliittisesti riskialttiina. Tämä ei johda sananvapauden rajoittamiseen oikeudellisessa mielessä, mutta se voi kaventaa poliittisen puheen tosiasiallista liikkumatilaa. Kritiikkiä siirretään sivuun, ajankohtaisuutta lykätään ja konfliktia vältetään. Tämä ilmiö on oikeudellisesti kiinnostava, koska se osoittaa, miten sananvapauden käyttö voi muotoutua geopoliittisen asemoinnin perusteella. Erityisen huomionarvoista on, että varovaisuus kohdistuu nimenomaan länteen päin. Tämä vahvistaa käsitystä siitä, että kriisiajan sananvapauden haaste ei ole yksisuuntainen, vaan liittyy vallan ja riippuvuuden rakenteisiin.

Ukraina, Yhdysvallat ja Suomi osoittavat kukin eri tavoin saman perusongelman: sananvapaus voi heikentyä ilman, että sitä rajoitetaan lailla. Sota, poliittinen polarisaatio ja geopoliittinen varovaisuus voivat kukin johtaa tilanteeseen, jossa keskustelun rajat kaventuvat rakenteellisesti. Venäjän esimerkki vuorostaan osoittaa, että sananvapaus voi kriisissä myös laajentua.

Näiden tapausten perusteella voidaan tehdä kolme keskeistä johtopäätöstä: Sananvapauden kriisiajan uhka on ensisijaisesti institutionaalinen ja kulttuurinen, ei normatiivinen. Turvallisuus, lojaalisuus ja strateginen varovaisuus eivät saa muodostua keskustelun yleisiksi rajoituskriteereiksi. Poliittisen puheen erityissuoja on merkityksellinen juuri kriiseissä, ei vain normaaliaikoina. Oikeusvaltion kestävyys ei mitata sillä, kuinka tehokkaasti se torjuu vihollispropagandaa tai ylläpitää yhtenäisyyttä, vaan sillä, salliiko se erimielisyyden pysyä legitimiinä myös paineen alla.

Julkinen keskustelu ja sen tosiasiallinen kaventuminen

Perustuslain 12 § turvaa sananvapauden muodollisesti vahvasti. Suomessa ei kriisitilanteissa ole nähty järjestelmällistä ennakkosensuuria eikä laajamittaisia kriminalisointeja poliittisesta puheesta. Tästä huolimatta kriisiajan keskeinen oikeudellinen kysymys ei ole vain se, mitä normit sallivat, vaan se, millaisessa rakenteellisessa ympäristössä sananvapautta käytetään. Perusoikeuksien suojassa erotetaan normatiivinen suoja (mitä laki sallii ja kieltää) ja tosiasiallinen suoja (miten oikeutta voidaan käytännössä käyttää). Kriisiaikana jälkimmäinen voi heikentyä ilman ensimmäisen muutosta.

COVID-19-pandemian aikana julkinen keskustelu Suomessa keskittyi vahvasti viranomaislähteisiin (THL, STM, hallitus). Tämä oli ymmärrettävää tiedon epävarmuuden vuoksi. Samalla julkinen keskustelurakenne muuttui: kriittiset epidemiologiset arviot saivat vähemmän näkyvyyttä, rajoitusten oikeudellista suhteellisuutta koskeva keskustelu jäi ajoittain marginaaliin ja hallituksen linjasta poikkeavat kannanotot kehystettiin helposti riskikäyttäytymiseksi. Vaikka mitään oikeudellista kieltoa ei ollut, syntyi tilanne, jossa julkinen keskustelu painottui voimakkaasti yhden asiantuntijalinjan varaan.

Suomen NATO-jäsenyyspäätös eteni historiallisella nopeudella. Julkisessa keskustelussa vallitsi laaja poliittinen konsensus. Keskustelun rakenteelliset piirteet olivat seuraavia: kriittiset näkemykset jäivät määrällisesti vähemmistöön, turvallisuuspoliittinen kehys oli hallitseva ja julkinen ilmapiiri korosti yhtenäisyyttä. Vaikka kriittinen keskustelu oli sallittua, sen sosiaalinen

hyväksyttävyyttä saattoi heikentyä. Kysymys ei ollut oikeudellisesta kiellosta, vaan ilmapiiristä, jossa kriittisyys saatettiin tulkita turvallisuuspoliittisesti ongelmalliseksi. Tämä konkretisoi rakenteellisen chilling effect -ilmiön: muodollinen vapaus säilyy, mutta sen käyttöön liittyvä sosiaalinen kustannus kasvaa.

Kun julkista keskustelua kehystetään hybridiuhkien kautta, syntyy helposti epäilyn ilmapiiri. Suomessa on 2020-luvulla korostettu vieraan valtion informaatiovaikuttamisen riskiä. Tämän seurauksena poikkeavat ulkopoliittiset analyysit saatetaan liittää vaikuttamisepäilyihin, keskusteluun osallistuvien motiiveja arvioidaan ja kriittisyys voidaan tulkita “hyödylliseksi idiootiksi”-toimimiseksi. Oikeudellisesti tämä ei ole rajoitus. Rakenteellisesti se voi kuitenkin kaventaa keskustelun uskallusta.

Ukrainan sota vuorostaan muistuttaa siitä, miten nopeasti totuus voi sananvapauden sinänsä vallitessa muuttua strategiseksi resurssiksi. Yhdysvallat osoittaa, miten sananvapaus voi rapautua ilman rajoituslakeja. Suomi puolestaan havainnollistaa, miten varovaisuus ja geopoliittinen realismi voivat muokata keskustelua hienovaraisesti. Yhdessä nämä tapaukset vahvistavat keskeisen sananvapausopin: sananvapaus ei ole vain oikeus puhua, vaan instituutio, joka vaatii aktiivista suojaa myös silloin, kun puhuminen tuntuu epämurkavalta tai riskialttiilta.

Suomalainen media toimii vahvan journalistisen etiikan pohjalta. Kriisitilanteissa media kuitenkin usein korostaa vastuullista viestintää, välttää paniikin lietsontaa ja painottaa viranomaislähteitä. Pandemian aikana ja rajaturvallisuuskeskustelussa osa toimituksista korosti “vastuullista uutisointia”. Tämä on perusteltua, mutta voi johtaa tilanteeseen, jossa kriittinen näkökulma saa vähemmän tilaa. Oikeudellisesti media on yksityinen toimija. Kuitenkin perusoikeusjärjestelmässä valtiolla on myös positiivinen velvoite turvata sananvapauden toimintaedellytykset. Tämä velvoite ei välttämättä täyty pelkällä passiivisuudella.

Kriisiaikana julkinen mielipide voi polarisoitua. Pandemian aikana rokotekriittiset näkemykset ja rajoituskritiikki herättivät voimakkaita reaktioita. NATO-prosessin aikana jäsenyyttä vastustavat näkemykset saatettiin nähdä epäisänmaallisina. Sosiaalinen leimautuminen ei ole oikeudellinen sanktio, mutta sillä on todellinen vaikutus: julkisen keskustelun osallistumiskynnys nousee, itesensuuri lisääntyy ja moniäänisyys vähenee. Sananvapauden tosiasiallinen toteutuminen edellyttää, ettei keskusteluun osallistuminen aiheuta kohtuuttomia sosiaalisia kustannuksia.

Suomen kriisitilanteet osoittavat, että sananvapauden merkittävin uhka ei ole ollut lainsäädännöllinen sensuuri, vaan keskustelun rakenteellinen kaventuminen siten, että turvallisuuskehys dominoi, asiantuntijavalta keskittyy ja sosiaalinen hyväksyttävyyttä rajoittuu.

Kansallinen yhtenäisyys ja pluralismi

Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä pluralismi on demokraattisen yhteiskunnan kulmakivi. Demokratia ei tarkoita yksimielisyyttä, vaan kykyä sietää erimielisyyttä. Perustuslain 12 §:n suoja ulottuu erityisesti poliittiseen puheeseen. Poliittinen puhe on perusoikeuksien ydinalueella. Kriisiaikana kuitenkin korostuu toinen arvo: kansallinen yhtenäisyys.

Pandemian alkuvaiheessa poliittiset puolueet ja media korostivat “yhteistä rintamaa”. Tämä oli ymmärrettävä reaktio akuuttiin uhkaan. Kuitenkin rajoitusten oikeasuhtaisuutta koskeva kriittinen keskustelu saatettiin nähdä yhteishengen rikkomisena ja hallituksen linjasta poikkeavat näkemykset joutuivat julkisen paineen kohteeksi. Oikeudellisesti yhtenäisyysretoriikka ei ole rajoitus. Mutta jos pluralismi kaventuu, poliittisen puheen erityissuoja heikkenee käytännössä.

NATO-prosessin ja Ukrainan sodan aikana julkinen keskustelu sisälsi ja sisältää elementtejä, joissa jäsenyyttä vastustava ja Ukrainan puolustamista niin kauan kuin on tarpeen vastustava kanta liitettiin turvallisuusriskiin tai lojaalisuuden puutteeseen. Tämä konkretisoi pluralismin haasteen: turvallisuuspoliittinen konsensus, kriittisten äänten vähäinen näkyvyys sekä epäilyn ja lojaalisuuden kytkeytyminen. Demokraattisessa oikeusvaltiossa turvallisuuspoliittinen erimielisyys kuuluu suojattuun poliittiseen puheeseen.

Itärajan tilanteen kiristyessä keskusteltiin poikkeuksellisista lainsäädäntötoimista. Osa kriittisistä puheenvuoroista keskittyi perusoikeuksien ja kansainvälisten velvoitteiden merkitykseen. Julkaisutilanteessa esiintyivät jännitteet kansallinen turvallisuus vs. kansainväliset ihmisoikeusvelvoitteet sekä yhtenäinen viesti vs. oikeudellinen kriittisyys. Jos perusoikeuskriittinen analyysi kehystetään turvallisuutta heikentäväksi, pluralismi kapenee.

Kriisiaikana voi syntyä lojaalisuusvaltion piirteitä: odotus siitä, että kansalaiset, tutkijat ja poliitikot asettuvat yhteisen linjan taakse. Oikeusvaltiossa lojaalisuus kohdistuu perustuslakiin ja lakiin – ei kulloiseenkin poliittiseen linjaan. Jos poliittinen kriittisyys samaistetaan epälojaalisuuteen, sananvapauden ydinalue vaarantuu.

Pluralismi ei ole vain poliittinen ihanne, vaan oikeudellinen periaate. Se edellyttää poliittisen opposition suojaa, vähemmistönäkökulmien näkyvyyttä ja kriittisen keskustelun institutionaalista tilaa. Kriisiaikana pluralismin suoja on erityisen tärkeä, koska juuri silloin vallankäyttö keskittyy ja päätöksenteko nopeutuu. Demokratian kestävyys ei ilmene silloin, kun yhteiskunta on yksimielinen, vaan silloin, kun se sietää erimielisyyttä kriisin keskellä. Suomen esimerkit osoittavat, että muodollinen sananvapaus on säilynyt vahvana. Samalla kriisiajan yhtenäisyyspaine, turvallisuuskehys ja disinformaatiokeskustelu ovat vaikuttaneet pluralismin käytännön toteutumiseen.

Kriisiaikana yhteiskunnallinen yhtenäisyys ja viranomaisviestinnän koordinaatio ovat sinänsä välttämättömiä. Akuutissa turvallisuus- tai terveyskriisissä hajanaiset viestit voivat lisätä epävarmuutta, heikentää luottamusta ja vaarantaa tehokkaan päätöksenteon. Tämä ei kuitenkaan syrjäytä pluralismia perusoikeudellisena vaatimuksena. Oikeusvaltiossa yhtenäisyys ja sananvapaus eivät ole toistensa vastakohtia, vaan eri tasoilla toimivia periaatteita: viranomaisviestinnän koordinaatio voi olla perusteltua toiminnan tasolla, mutta poliittisen ja yhteiskunnallisen keskustelun tasolla pluralismi säilyy demokraattisen legitimitetin edellytyksenä. Jos kriisiajan viestinnän ohjaus alkaa määrittää myös hyväksyttävän mielipiteen rajat, siirrytään hallinnan logiikasta mielipiteiden ohjailuun, mikä ei ole yhteensopivaa sananvapauden ydinalueen kanssa.

Työntekijöiden, viranhaltijoiden ja virkamiesten sananvapaus kriisiaikana

Sananvapaus kuuluu perusoikeutena jokaiselle. Työsuhde, virkasuhde tai virkamiesasema ei poista tätä lähtökohtaa. Samalla on ilmeistä, että työntekijöiden, kuntien ja hyvinvointialueiden viranhaltijoiden sekä valtion virkamiesten sananvapaus ei ole identtinen yksityishenkilöiden sananvapauden kanssa. Työ- ja virkasuhteet rakentuvat hierarkialle, lojaalisuudelle ja toiminnan jatkuvuudelle, jotka asettavat sananvapauden käytölle erityisiä reunaehtoja.

Kriisiaikana tämä jännite kärjistyy. Päätöksenteko nopeutuu, julkinen valta keskittyy ja viestinnän koordinaatiota korostetaan. Samalla juuri työntekijät ja viranhaltijat ovat usein parhaiten perillä kriisin tosiasiallisista vaikutuksista. Tästä syntyy perusoikeudellinen kysymys: missä määrin kriisi oikeuttaa kaventamaan työ- ja virkasuhteessa olevan henkilön sananvapautta, ja missä kulkee raja, jonka jälkeen kyse on perusoikeuden ydinaluetta loukkaavasta rajoituksesta?

Työsuhteinen työntekijä, kunnan ja hyvinvointialueen viranhaltija ja valtion virkamies ovat ensisijaisesti perusoikeuksien subjekteja. Lähtökohtana on oikeus ilmaista mielipiteitä ja osallistua yhteiskunnalliseen keskusteluun myös omaa työyhteisöä tai työnantajaa koskevissa kysymyksissä. Euroopan ihmisoikeustuomioistuimen oikeuskäytännössä on korostettu, että erityisesti yhteiskunnallisesti merkittäviä asioita koskeva puhe kuuluu sananvapauden ydinalueeseen, vaikka puhuja olisi julkisen sektorin palveluksessa.

Työntekijöiden sananvapautta rajoittaa työsuhteeseen kuuluva lojaalisuusvelvollisuus. Viranhaltijoiden ja virkamiesten osalta velvoitteet ovat laajemmat ja tiukemmat: virkavelvollisuudet, hallinnon luotettavuus, puolueettomuus ja virkatoiminnan häiriöttömyys. Oikeudellisesti keskeistä on, että nämä velvollisuudet eivät syrjäytä sananvapautta, vaan asettavat sille tapauskohtaisia rajoja. Rajoitusten on täytettävä perusoikeuksien yleiset rajoitusedellytykset:

täsmällisyys, hyväksyttävä tavoite ja suhteellisuus.

Kriisiaikana työnantajat ja viranomaiset korostavat usein yhtenäistä viestintää, luottamusta viranomaisiin, toiminnan tehokkuutta ja väärän tiedon torjuntaa. Nämä ovat lähtökohtaisesti hyväksyttäviä tavoitteita. Ongelma syntyy, jos kriisi tulkitaan yleiseksi oikeutukseksi kaventaa työntekijöiden ja viranhaltijoiden julkista puhetta laajemmin kuin on välttämätöntä. Kriisi ei ole oikeudellinen poikkeustila sinänsä. Se ei automaattisesti alenna sananvapauden suojaa. Päinvastoin kriisiaikana sananvapauden tarve usein kasvaa, koska päätöksenteon vaikutukset ovat laajakantoisia ja virheiden seuraukset vakavia.

Yksityisen sektorin työntekijöiden sananvapautta rajoittaa ensisijaisesti lojaalisuusvelvollisuus. Kriisiaikana tämä velvollisuus tulkitaan usein laajentavasti. Oikeuskäytännössä on kuitenkin vakiintunut, että asiallinen ja totuudenmukainen kritiikki on sallittua, yhteiskunnallisesti merkittävä puhe saa korostetun suojan ja työnantajan maineen suoja ei ole ehdoton. Kriisitilanteessa esimerkiksi työolosuhteita, turvallisuutta tai laittomuuksia koskeva julkinen puhe voi olla erityisen suojattua. Kriisi ei oikeuta vaijentamaan työntekijöitä, jos heidän puheensa palvelee yleistä etua.

Kuntien ja hyvinvointialueiden viranhaltijat ovat keskeisessä asemassa kriiseissä: pandemia, sosiaali- ja terveystalouden kuormitus, pelastustoimi ja alueellinen turvallisuus. Viranhaltijoiden sananvapautta rajoittavat virkavelvollisuudet, velvollisuus edistää viranomaisen tehtävien asianmukaista hoitamista sekä hallinnon luottamuksen suoja. Samalla viranhaltijat ovat usein ainoita, joilla on ajantasainen tieto järjestelmän toimivuudesta. Oikeudellisesti merkittävää on, että virkavelvollisuudet eivät voi estää viranhaltijaa osallistumasta yleiseen keskusteluun viran toiminnan puutteista, jos puhe on asiallista ja perusteltua. Kriisiaikana riski on, että viranhaltijoiden kriittinen puhe tulkitaan organisaation lojaalisuutta rikkovaksi, vaikka kyse olisi perusoikeuden käyttämisestä.

Valtion virkamiehiltä edellytetään korostettua puolueettomuutta ja poliittista neutraalisuutta. Tämä ei kuitenkaan tarkoita mielipiteettömyyttä tai vaikenemisvelvollisuutta. Oikeudellisesti keskeinen ero on se, onko kyse virkatehtävissä annetusta lausunnosta vai yksityishenkilönä esitetystä mielipiteestä. Kriisiaikana tätä rajaa saatetaan tulkita tiukemmin. Virkamies voi kokea, että kriittinen puhe esimerkiksi hallituksen kriisitoimista vaarantaa hänen asemansa tai urakehityksensä. Tämä voi johtaa laajaan itsesensuuriin. Oikeusvaltiollisesti ongelmallista on, jos poliittinen neutraalisuus tulkitaan vaatimukseksi pidättäytyä kaikesta julkisesta kriittisestä keskustelusta.

Kriisitilanteissa paljastuu usein epäkohtia: puutteellisia varautumistoimia, resurssivajetta, lainvastaisia käytäntöjä. Ilmiantajien suojan merkitys korostuu. Jos kriisi lisää painetta vaientaa kriittiset äänet, whistleblowing-menettelyjen tehokas suoja on sananvapauden kannalta keskeistä. Oikeudellisesti ei ole hyväksyttävää, että kriisiin vetoamalla estetään epäkohtien esiin tuominen.

Kaikissa edellä käsitellyissä tilanteissa ratkaisevaa on tapauskohtainen suhteellisuusarviointi: Onko puhe yhteiskunnallisesti merkittävää? Onko se asiallista ja totuudenmukaista? Onko rajoitus välttämätön ja oikeasuhtainen? Kriisi ei muuta näitä kysymyksiä, mutta se muuttaa niiden kontekstia. Juuri siksi suhteellisuusperiaatteen huolellinen soveltaminen on kriisiaikana erityisen tärkeää.

Kriisiaika ei syrjäytä työntekijöiden, viranhaltijoiden eikä virkamiesten sananvapautta. Se muuttaa sen käyttöympäristöä. Suurin oikeudellinen riski ei ole muodollinen vaikenemiskielto, vaan rakenteellinen ja kulttuurinen itsesensuuri, joka syntyy lojaalisuus-, turvallisuus- ja tehokkuusargumenttien yhteisvaikutuksesta. Oikeusvaltiossa kriisiajan sananvapauden mittari ei ole se, kuinka hyvin viestintä on koordinoitu, vaan se, sallitaanko kriittinen puhe myös organisaatioiden sisältä käsin. Ilman tätä julkinen keskustelu köyhtyy ja päätöksenteon legitimiteetti heikkenee juuri silloin, kun sen pitäisi olla vahvimmillaan.

Arvio sananvapaudesta Suomen kontekstissa ja yhteenveto

Suomessa sananvapauden oikeudellinen suoja on vahva. Kriisiajan vaikutukset eivät ole ilmenneet systemaattisina lainsäädännöllisinä rajoituksina, vaan pikemminkin keskusteluilmapiirin muutoksina, turvallisuuskehysten vahvistumisena ja nopeutettuna päätöksentekona. Tämä korostaa oikeudellisen analyysin tarvetta myös normien ulkopuolella. Perusoikeusjärjestelmän tehtävä ei ole vain estää ilmeisiä loukkauksia, vaan turvata keskustelun avoimuus myös tilanteissa, joissa paine yhtenäisyyteen on suuri.

Suomen viime vuosien kriisit – turvapaikanhakijatilanne 2015–2016, COVID-19-pandemia, NATO-jäsenyysprosessi, itärajan turvallisuustilanne, Ukrainan sota – osoittavat kolme keskeistä piirrettä: Normatiivinen sananvapaus on säilynyt vahvana. Laajamittaisia ennakkosensuurijärjestelmiä tai poliittisen puheen kriminalisointia ei ole toteutettu. Rajoitukset ovat olleet epäsuoria ja rakenteellisia. Turvallisuuskehys, asiantuntijavalta ja disinformaatioretoriikka ovat vaikuttaneet keskustelun sävyyn ja hyväksyttävyyden rajoihin. Suhteellisuusperiaatteen sisäinen painotus on siirtynyt. Turvallisuusintressit ovat saaneet korostuneen aseman suhteessa pluralismiin ja poliittisen puheen erityissuojaan.

Toisin sanoen: Suomen sananvapaus ei ole kriiseissä murtunut, mutta sen toimintaympäristö on muuttunut.

Ensimmäinen oppi: kriisiajan suurin riski on institutionaalinen, ei normatiivinen. Suomessa ei ole nähty systemaattista normatiivista perusoikeuksien purkamista. Sen sijaan merkittävimmät muutokset ovat olleet keskusteluilmapiirin turvallisuuskeskeisyys, kriittisen puheen sosiaalisen kustannuksen kasvu ja poliittisen konsensuksen vahvistuminen. Tämä osoittaa, että kypsässä oikeusvaltiossa kriisiajan uhka ei välttämättä ole suora sensuuri, vaan institutionaalinen kaventuminen. Tällä tarkoitetaan sitä, että muodollinen oikeus säilyy mutta sen käyttöön liittyvät kannustimet muuttuvat. Tämä havainto on keskeinen myös tulevaisuutta varten: perusoikeussuojan arvioinnissa ei riitä pelkkä normitarkastelu.

Toinen oppi: suhteellisuusperiaate on kriisiajan kriittisin oikeudellinen mekanismi. Analysoidut tilanteet osoittavat, että kriisiaikana suhteellisuusperiaatteen kolme osaa (soveltavuus, välttämättömyys, oikeasuhtaisuus) säilyvät muodollisesti, mutta niiden painotus muuttuu. Erityisesti välttämättömyyskynnys madaltuu epävarmuuden oloissa ja turvallisuusintressi saa korostetun aseman punninnassa. Tämä merkitsee, että kriisiajan sananvapaussuojan todellinen koetinkivi on välttämättömyysarvioinnin tiukkuus. Suomen kokemusten valossa voidaan esittää periaate: Kriisiaikana suhteellisuusperiaatteen soveltamisen tulee olla vähintään yhtä intensiivistä kuin normaalioloissa – ei kevyempää. Tämä on perustuslaillisesti johdonmukaista, koska juuri kriisitilanteissa vallankäyttö keskittyy ja rajoitusten riski kasvaa.

Kolmas oppi: pluralismi on kriisiajan keskeisin mittari. Suomen esimerkeissä ei ole nähty pluralismin juridista poistamista, mutta sen käytännön toteutuminen on ajoittain kaventunut. Pandemian “yhteinen rintama”, NATO-prosessin konsensus ja rajaturvallisuuskeskustelun turvallisuuskehys osoittavat, että yhtenäisyysretoriikka voi heikentää kriittisen keskustelun näkyvyyttä ja poliittinen erimielisyys voi joutua lojaalisuuskysymykseksi. Tästä seuraa keskeinen normatiivinen johtopäätös: Kriisiaikana sananvapauden erityissuoja kohdistuu nimenomaan epäsuosittuun, kriittiseen ja vähemmistölliseen poliittiseen puheeseen. Jos sananvapauden suoja rajoittuu enemmistön hyväksymään keskusteluun, pluralismin oikeudellinen merkitys katoaa.

Neljäs oppi: disinformaation torjunta edellyttää tarkkarajaisuutta. Suomen kriisitilanteissa disinformaation torjunta on ollut legitiimi tavoite. Kuitenkin “väärän tiedon” käsite on osoittautunut tulkinnanvaraiseksi, faktaväitteiden ja poliittisten arvioiden raja on usein epäselvä ja disinformaatioretoriikka on voinut vaikuttaa keskustelun ilmapiiriin. Tämän perusteella voidaan esittää neljä oikeusvaltiollista vaatimusta: Disinformaation määritelmän tulee olla täsmällinen. Rikosoikeudellisen soveltamisen tulee pysyä suppeana. Poliittisen puheen erityissuoja on säilytettävä myös turvallisuuspolitiikassa. Alustasääntelyn epäsuorat vaikutukset on tunnistettava. Ilman näitä reunaehtoja disinformaation torjunta voi liukua keskustelun ohjaukseksi.

Viides oppi: positiiviset velvoitteet kriisiaikana. Suomen kokemus osoittaa, että pelkkä passiivinen

pidättäytyminen rajoituksista ei välttämättä riitä. Jos julkinen keskustelu yksipuolistuu, kriittinen puhe marginalisoituu ja sosiaalinen leimautuminen lisääntyy, nousee esiin kysymys valtion positiivisista velvoitteista. Euroopan ihmisoikeusjärjestelmässä valtioilla on velvollisuus turvata sananvapauden tehokas toteutuminen. Tämä voi kriisiaikana tarkoittaa avointa ja moniäänistä julkista viestintää, kriittisen keskustelun suojaa ja suhteellisuusperiaatteen tiukkaa soveltamista. Kriisiajan perusoikeusajattelu ei voi olla pelkästään rajoittamattomuuden ajattelua. Sen tulee olla myös institutionaalisen moninaisuuden turvaamista.

Kuudes oppi: sananvapaus työelämässä. Kriisiaikana sananvapauden turvaaminen edellyttää suojaa myös organisaatioiden sisältä tulevalle puheelle. Työntekijöiden, kuntien ja hyvinvointialueiden viranhaltijoiden sekä valtion virkamiesten sananvapaus on kriiseissä erityisen haavoittuva, koska se kohtaa yhtä aikaa lojaalisuus-, tehokkuus- ja turvallisuusvaatimukset. Kriisi ei kuitenkaan voi oikeuttaa vaikenemiskulttuuria, jossa kriittinen tai ongelmia esiin tuova puhe tulkitaan lähtökohtaisesti epälojaalisuudeksi. Oikeusvaltiossa juuri organisaatioiden sisältä tuleva, asiallinen ja yleistä etua palveleva puhe on kriisiaikana erityisen arvokasta: se mahdollistaa virheiden korjaamisen, päätöksenteon arvioinnin ja julkisen vallan legitimitietin säilymisen. Jos kriisi kaventaa tämän puheen tilaa, sananvapauden ydin heikkenee, vaikka sen normatiivinen suoja säilyisi ennallaan.

Suomen kokemusten perusteella voidaan hahmotella kriisiajan sananvapausoppi, joka rakentuu kuudelle teesille: Kriisi ei alenna sananvapauden suojaa, vaan korostaa sen merkitystä. Turvallisuusargumentti ei saa syrjäyttää suhteellisuusarvioinnin intensiteettiä. Poliittisen puheen erityissuoja koskee myös turvallisuuspolitiikkaa. Pluralismi on kriisiajan oikeudellinen mittari. Rakenteelliset ja kulttuuriset kaventumismekanismit on tunnistettava osana perusoikeusarviointia. Myös organisaatioiden sisältä tuleva puhe on turvattava. Nämä teesit eivät ole pelkästään teoreettisia. Ne heijastavat konkreettisesti niitä jännitteitä, joita Suomessa on viime vuosina nähty.

Suomen kriisitilanteet eivät osoita sananvapauden romahdusta. Ne osoittavat jotakin hienovaraisempaa ja oikeusvaltiollisesti kiinnostavampaa: Sananvapauden ydin säilyy, mutta sen käyttöympäristö muuttuu turvallisuuskeskeiseksi. Juuri tästä syystä kriisiajan oikeudellinen analyysi ei voi rajoittua normitekstiin. Sen on arvioitava punninnan painotuksia, julkisen keskustelun rakenteita sekä pluralismin tosiasiallista toteutumista. Oikeusvaltion kestävyys ei mitata sillä, estetäänkö sensuuri, vaan sillä, säilyykö erimielisyys legitiiminä kriisin keskellä ja salliiko se kriittisen ja epämukavan keskustelun myös silloin, kun turvallisuusretoriikka on voimakkaimmillaan.

Toimittaja: *Edilex-toimitus (toimitus@edilex.fi)*